

ЕЗИКОЗНАНИЕ

LINGUISTICS

ТЮРКСКАТА R-/L-ТЕОРИЯ – ИСТОРИЧЕСКИ И ЕЗИКОВИ ПРОБЛЕМИ

Христо САЛДЖИЕВ

Тракийски университет, България
E-mail: hristosaldzhiev@yahoo.com

THE TURKIC R-/L-THEORY – HISTORICAL AND LINGUISTIC PROBLEMS

Hristo SALDZHIEV

Trakia University, Bulgaria
E-mail: hristosaldzhiev@yahoo.com

ABSTRACT: The present article deals with some of the many controversial aspects of the Turkic –r/l theory concerning the origin and affiliation of the language of the so called “Danube Bulgars” (7th – 9th century). The theory in question is based on the hypothesis of supposed relative relationships between “Danube” and “Volga” Bulgars. However, contrary to these views accepted a priori in the modern Turkic studies there are a lot of evidences that bring in question the entire hypothesis: the appearance of the ethnonym “Bulghar” in the region of Volga is obviously connected with the oikonym “Bolgar” whose origin is unclear (it could be result of migration of some group with “Bulghar” identity or to be a local hidronym of Finno-Ugric origin transformed to oikonym), the evidences of the early Arab author Ibn Fadlan who personally visited “Volga Bulgars” in 922 do not support the existing of “Bulghar ethnical identity” in the region of Volga at the beginning of the 10th century, just like the latter Volga-Kama inscriptions do not support the existing of similar identity in the period between 13th – 15th century, the clan names of and the titles used by the “Danube Bulgars” do not have any correspondences among “Volga Bulgars”, the attempts at etymologizing some “Danube Bulgarian” words as –r/l correspondences to the Chuvash numerals and words which are based on “phonetic rules” refuted by the language traces - words and antroponyms, known from the language of the “Danube Bulgars”.

KEYWORDS: Turkic –r/l theory, –r/l etymologizations, phonetic discrepancies, diachronic discrepancies, Turkic languages, Chuvash language, Danube Bulgars’ language

В продължение на повече от век водещата теория за характера на езика на т. нар. „прабългари“ акцентира върху на неговите генетични връзки с тюркските езици. След един период на хаотични етимологизации на различни лексикални елементи, описвани като „прабългарски“ и заимствани от различни средновековни източници и модерния български и неговите диалекти, в средата на XX век тюркската теория се консолидира около хипотезата за принадлежността на „прабългарския“ към т.нар. *r-/l -група* на тюркските езици. Понастоящем тази теория е застъпена в два различни варианта, като първият може да бъде определен като *класически*. За пръв път той е формулиран от Золтан Гомбоц и Николай Ашмарин, а е представен в завършен вид от Омелиан Притцак. Съгласно този вариант прабългарският принадлежи към група езици съхранили етимологичното *r* на мястото на общотюркското *z* и етимологичното *l* на мястото на общо тюркското *š* – т.е. те споделят архаични фонологични черти, произхождащи директно от прототюркския, и се явяват свързващо звено между тюркските и монголските езици.

Един по-детайлизиран вариант на тюркската теория е предложен от по-късни съветски и руски тюрколози, според които прабългарското и чувашкото *l* произхождат от прототюркския беззвучен фрикативен консонант **l*, трансформиран до *l* в края на думите или в края на сричката пред други консонанти и до *š* в „общотюркския“ (Тенишев, Дыбо, 2006, с. 26 – 27). Съответно прабългарското и чувашкото *r* идват от прототюркския ликвиден сонор **r̥*, който се трансформира до *r* в езиците от *r-/l* -групата и до *r/z* в другите тюркски езици (Тенишев, Дыбо,

2006, с. 35 – 36). Това ново поколение тюрколози разглежда прабългарския изцяло като клон на чувашкия език. На тази основа те предлагат голям брой нови етимологии на голяма част от известния прабългарски езиков материал, които съществено се различават от старите класически етимологизации, между които впрочем също са налице немалко драстични различия. Сами по себе си тези различия хвърлят силна сянка на съмнение върху достоверността на самата теория, но независимо от вътрешните ѝ противоречия, тя е наложила в тюркологията термини като *българска група* на тюркските езици, към която освен съвременния чувашки и езика на „дунавските прабългари“, се отнасят г-езикът на волжките надписи от XIII – XV век, както и езици, за които не се знае почти нищо, като хунски, аварски и хазарски.

Тезата, която ще застъпя в редица от статии, е, че в съхранения в различни източници материал от езика на дунавските прабългари съществуват съществени разминавания на фонетично, морфологично, синтактично и лексикално ниво и с двете групи тюркски езици (*r-/l-* и *z-/ʒ-*езици) и че тези различия насочват към езикова група, принадлежаща към напълно различно от алтайското езиково семейство. В настоящата статия ще се ограничи до някои проблематични страни на тюркската теория, отнасящи се най-вече до *r/ l-*етимологизациите на предполагаеми прабългарски лексеми.

I. Тюркската теория – историко-лингвистични проблеми

Тюркската теория за езика на прабългарите произлиза от един аксиоматично възприет още през XVII и XIX век възглед за пълната етническа и езикова идентичност на дунавските прабългари с волжките българи. Според този възглед двете групи произхождат от разпадналата се около средата на VII век политическата формация, известна във византийските източници като Стара Велика България. Последната включва племенни общности, поделени между синовете на Кубрат и разселили се към Централна Европа, Балканите и Апенините. Две от тези племенни групи обаче остават в степната зона на Приазовието и Северното Черноморие. С течение на времето едната от тях – тази на т. нар. котрагови българи, се установява в Средното Поволжие, където създава Волжка България, завладяна през средата на XIII век от монголите. В епохата на Късното средновековие и новото време териториите на бившата Волжка България са обитавани от две тюркоезични общности – тази на чувашите, чийто език е единственият жив представител на *g-/ l* –групата, и тази на татарите, говорещи език от кипчакската група. Съгласно тюркската теория чувашите се явяват потомци на по-старото тюркоезично население отпреди монголското завоевание и следователно са наследници на волжките българи. Тази теория се подкрепя с данните на волжката епиграфика – надгробни надписи, датиращи от средата на XIII век до XVII век. Според Юсупов те са съставени от три различни езика – тези от XIII и XIV век на старо- и новобългарски (на практика *g/ l*-тюркски език), и арабски, а по-късните - на татарски и арабски (Юсупов, 1960, с. 38 – 40). Последното се разглежда като доказателство, че *g-/l-* тюркският език на надписите е по-старият тюркски език в региона и следователно е оригиналният език на волжките българи. На тази основа езикът на дунавските прабългари също се дефинира като *g/ l*-език и (като/ съответно като) родствен на чувашкия.

Тази теза има редица слаби страни, които ще резюмирам в няколко пункта:

- Съществува хронологичен хиатус от над 250 години между последното споменаване на т. нар. Котрагови българи около 650 г. и първите сведения за волжките българи. Не съществува никаква сигурна информация за езиковите процеси през този отрязък от време в района на Поволжието. Ако приемем идентификацията на котрагите с племенното название *кутригури*, което не малко историци и археолози считат за вероятно (Рашев, 2001, с. 39), няма как да не направи впечатление, че сред волжките българи то остава напълно непознато. Връзката на есегели и берсула, споменати наред с българ от Ибн Руста в началото на X век (Заходер, 1967, с.28) , със Стара Велика България е съмнителна, но по-важното е, че няма никакви данни за подобни групи сред дунавските прабългари.

- На фона на тезата за общия произход и език на волжките българи и дунавските прабългари напълно необясними изглеждат големите различия в антропонимните системи на двете общности – от известните немюсюлмански имена на волжки българи, от българските имена от надгробните надписи (Юсупов, 1960, с. 106 – 107) и многобройните езически чувашки имена, извлечени от Магницки, само три имат фонетични прилики с антропоними на дунавските прабългари, без това да означава, че всички имат обща или тюркска етимология. Същият феномен се наблюдава и при титулатурата – там аналози напълно липсват.

- Според сведението на Истахри езикът на волжките българи бил еднакъв с този на хазарите (Заходер, 1967, с. 45). Това съвпада със сведенията на хазарския бег Йосиф, който в т. нар. *хазарска преписка* говори за волжските българи като за родствени на хазарите, но в същия пасаж споменава и дунавските българи с напълно различен етноним и без никакви податки за родство с тях (Коковцев, 1932, с.21).

- Тюркската теория аксиоматично приема, че населението на политическото формиране на Кубрат е споделяло обща българска идентичност и е говорило на един общ език, като от всички племенни групи само тези на волжките булгари са съхранили белезите на първоначалната си идентичност – етноним и език. Противно на това обаче, пътеписът на Ибн Фадлан – най-ранният подробен извор за т. нар. волжки българи, отнасящ се за времето около 922 г. и съставен от автор, лично пребивавал сред тях, не потвърждава съществуването на българска етническа идентичност в района на средното Поволжие в началото на X век. В него се говори само за народ, наречен сакалиб (вероятно идентичен с есегел на Ибн Руста), който остава напълно непознат в изворите, отнасящи се до Стара Велика България. Думата *булгар* е употребена не като етноним, а очевидно като топоним – ойконим или хороним (Ибн Фадлан, 1939, с. 69). Сходна е ситуацията и пет века по-късно, в ранните волжки надписи. Според Юсупов явяващото се в тях название *булгари* не е етническо натоварено, а показва произхода на погребания – от град Болгар, като крайното *-i* е очевидно арабският суфикс за произход. Единственият регистриран в тях етноним е *тюркман* – вариант на тюркмен (Юсупов, 1960, с.101)

От други арабски и персийски извори, а от XI век нататък и от руските източници, става ясно, че Булгар/Болгар¹ е името на главното селище на волжките българи, по което се нарича и самата тяхна страна. Един от най-изтъкнатите изследователи на арабските и персийските извори за района на Средна Волга – Борис Заходер, подчертава, че съществува определена връзка между употребата на названието *булгар* и въпросния ойконим (Заходер, 1967, с. 36 – 37). Априори той се възприема от поддръжниците на тюркската теория като дериват на съответния етноним, но етнически натоварени топоними се появяват в случаите, когато малки етнически общности териториално се вклинят в по-големи етнически масиви. С други думи, ако възприемем безкритично *етническото* подразбиране за произхода на ойконима, той трябва да се е появил вследствие на миграцията на някаква група, определяща се като *булгари* сред далеч многобройно неболгарско население, което е нарекло създаденото от тях селище с техния етноним. От множеството примери за подобни общности в историята е добре известно, че те бързо губят своите етнически характеристики – в т.ч. и езика.

Съществува и друга възможност за появата на ойконима. В същата зона на Средна Волга се намира град Чебоксари – днес столица на Чувашия, около който в исторически план се формира съвременният чувашки етнос. Селището е засвидетелствано в писмените извори за пръв път под формата *Чебоксар* през 1476 г. (Поспелов, 1998, с. 279), което е ясна индикация, че названието е съществувало и през Средновековието. Съгласно единодушното мнение на съвременните лингвисти името произхожда от стар угро-фински хидроним: „*Чебак (вариант Чебакса), которое сочетается с древним фин.-угор. речным термином -ар, т. е. „река Чебака“*“ (Поспелов, 1998, 279). Арабските и руските извори локализират селището Болгар на брега на река Волга. Етимологията на названието на реката се извежда от балтийската група езици, но според Гордеев – един от известните изследователи на угорските езици от Поволжието, „однако то, что гидроним Волга балтийского происхождения, отнюдь не указывает на то, что волжско-финские и волжско-тюркские племена не были знакомы с данным названием... Волжские тюрки могли усвоить слово Волга от волжскофинских племен, растворившихся в тюркоязычной среде“ (Гордеев, 1969, с. 127). В този контекст възможността ойконимът *Болгар* да произхожда от старинно фино-угорско название на река Волга не изглежда невъзможен. В този случай единствената връзка между волжките булгари и дунавските прабългари се явява случайно фонетично съвпадение. Съществуват и два косвени аргумента, които подкрепят тази хипотеза: през IX и началото на X век, столицата на Хазарския хаганат, на който волжките булгари са подчинени, се намира по долното течение на Волга и носи името Итил, което е тюркското

¹ *Булгар* вероятно е арабска адаптация на изначалното *Болгар* – в руските източници ойконимът се изписва с *о*, но в арабски поради липса на вокал *о*, той се трансформира към кратко *у*.

название на същата река; много от историците и археолозите, изследвали волжките булгари, изрично подчертават силния фино-угорски компонент в техния етногенезис (Рашев, 2001, с. 167).

Използваният от Ибн Фадлан етноним *сакалиба* още от XIX век предизвиква спорове сред лингвисти и историци, тъй като това е и общо название на славяните в арабските източници. Има немалко опити да се търсят някакви екстраординарни причини за употребата му от Ибн Фадлан, но никой от тях не е убедителен. Всъщност Ибн Фадлан не е първият арабски автор, който говори за сакалиби в района на Поволжието. Ал Куфи още през IX век, описвайки арабски поход от началото на VIII век в района между Долен Дон и Волга, говори за сакалиба и дори нарича Дон „река на сакалибите“ (Al-Kufi, 2005, p. 40). През XI век, напълно независимо от Ибн Фадлан, Ад Димашки съобщава, че дошлите на поклонение в Багдад волжки булгари изрично твърдели, че в етническо отношение били смесица от сакалиба и тюрки (Гаркави, 1870, с. 105). Това дава основания за хипотезата, че около IX или X век етнонимът *булгар* възниква като екзоним – под влияние на името на главното селище, и е използван за (назоваване на) неговите жители и включените в неговата сфера на влияние разнородни етнически групи.

Независимо от множеството неизвестни, касаещи етническата и особено езиковата ситуация в Средното Поволжие през Ранното средновековие, г-/l-езикът на волжките надписи от XIII – XIV век, както и съвременният чувашки език се използват като еталони при реконструкцията на дунавския прабългарски от VII – IX век. Търсенето на г/ l-примери в наличния материал от езика на дунавския прабългарски в старобългарските и среднобългарските паметници, и дори в съвременния български език се превърна в сърцевина на цялата тюркиска теория, което доведе до силно проблематични етимологизации, които ще разгледам по-долу.

II. Проблемни г/l-етимологизации:

коловроц/кoлoлoвpoc – лексемата е засвидетелствана в три прабългарски надписа от IX век (Бешевлиев, 1992, с. 71). В края на XIX век Томашек предлага връзка с османотурската дума *qolaghuz* (водач). В съвременния турски думата е позната като *kalavuz*, от една по-стара форма – *kulābuz*. Тази етимология е възприета от Бешевлиев, който вижда в нея корелацията r/z (Бешевлиев, 1992, с. 71). Според руския етимологичен речник на тюркските езици *думата* е сравнително късна иранска заемка, която се появява в тюркските езици след XI век (Левитская, Дыбо, Рассадин, 2000, с. 122). Турските лингвисти споделят същото мнение (Çağbayır 2016, p. 3247). Следователно *коловроц* не може да се счита за г-вариант на *qolaghuz/kulābuz*.

***tvir** – думата е изведена е от словосъчетанията *днломътвнрємъ*, *дохъствнрємъ*, *шегорътвнрємъ* – всички от т. нар. *Именник на българските ханове*. Омелиян Прицак разглежда втората лексема *твнрємъ* като числително редно – комбинация от числителното **твир* и суфикса за образуване на числителни редни *-ем*. Отново според Прицак **твир* е паралелен г-вариант на тюркското числително *девет*, известно във вариантите *dokuz/tokkuz/tokuz/toguz/dohguz/dokguz*, и е аналог на чувашкото *tăxăp/tăhăr*. Той реконструира една изходна форма **tovir*, впоследствие преминала в **tvir* (Pritsak, 1955, с. 46). Моско Москов приема тази реконструкция, но същевременно предлага и една дълга поредица от трансформации от едно начално **toqir*. (Москов, 1988, с.98).

В тази етимологизация съществуват два сериозни проблема – в нито един от множеството тюркски езици и техните диалекти няма засвидетелстван случай на преход на гутурала *q* към велар *v* (Севротян, 1980, с. 255; Тенишев, 1988, с. 170 – 171). Реконструираната протоформа **tovir* отсъства и в етимологиите на чувашкото *tăxăp/tăhăr* (Федотов, 1996, с. 202 – 203). Тя не може да обясни и консонантното съчетание *tv-* в анлаута при *твнрємъ*, което е в пълно противоречие с правилата на тюркската фонетика и няма обяснение на тюркиска основа. Обикновено *твнрємъ* се приписва на съмнително славянско влияние, но старобългарските паметници не предлагат нито една дума с начална звукова комбинация *-tvi*. Съдейки от думи като *твърдо* или *творъ*, в случай на старобългарска адаптация би следвало да очакваме форми като *творем* или *тврѣм*.

šehtem – думата е изведена от календарния термин *дваншехтем*. Тюркската теория обяснява *шехтем* като числително редно, съответстващо на тюркското *осми*. Прицак реконструира изходна форма **sikertem* (**sikert* ‘осем’ и суфикс *-em*) и по този начин получава г-аналог на общотюркското *sekiz*. Липсата на *r* в календарния запис той обяснява по следния начин: “In the Hunno-Bulgarian languages /r/ within a consonantic cluster tends to disappear” (Pritsak,

1982, p. 435). Впоследствие на тази основа Москов постулира фонетичен закон в прабългарски, според който *r* пред *t* отпада (Москов, 1988, с. 97). На същото основание изведената от календарния термин *түтөм* реконструкция - **tut*, е обяснена като аналог на общотюркското числително бройно *tört/dört* 'четири' (Pritsak, 1955, p. 58; Москов, 1988, с. 87).

Москов, отново облягайки се на Прицак (Pritsak, 1955, p. 58), за да обясни началното *š* в *шеҗтем*, въвежда друг фонетичен закон, според който промяната -*si/-sä* > -*ši/ -šä* в анлаута е регулярно явление в прабългарски (Москов, 1988, с. 98).

Отпадането на *r* пред *t* е явление, засвидетелствано във волжките надписи и в чувашкия език, но то трудно може да обясни фонетичния облик на антропоними като *Ωμортαγ / Ωμουρταγ* и *Коуртъ / Kurt* или на лексеми, съхранени в прабългарската епиграфика, като *τουρτουννα / turtuna* и *ιρθιθυινω / irthituin* (Бешевлиев, 1992, с. 200, 248), или на прабългарски заемки в старобългарски като *чрътоҗъ (čritog)*, в които се открива напълно съхранено *r* пред *t*. По мое мнение, фонетичното правило *rt > t* е една от очевидните грешки на тюркската теория, резултат от напълно безкритичната идентификация на езика на дунавските българи с този на волжките надписи и с чувашкия. По същия начин и фонетичното правило *si/sä > ši/šä* изглежда проблематично, ако се съпостави с антропоними като *Севаръ /Sevar* и *Zβivίτζα*. Последният е славянска адаптация на прабългарското име *Σηβιν* (Sivin). Вокализацията на първия консонант към *z* е индикация, че в оригиналната форма на името е стоял консонант *s*, а не *š*.

Един друг съществен проблем, на който Прицак и Москов не обръщат внимание, е крайното *-t* в реконструираната първична форма **sikert*. Нито в настоящите, нито в историческите *z-* и *r-*варианти на *sekiz* не е регистриран подобен консонант. Той отсъства и в предполагаемите прототюркски възстановки на числителното *осем* (Левитская, 2003, с. 241 – 242; Тенишев и съавтори, 1988, с. 170).

вєҗтн – от словосъчетанието *єҗҗвєҗтн*, засвидетелствано в бележката на Тудор Доксов от 906 г. Тюрколозите разделят съчетанието на две части – *єҗҗ* и *вєҗтн*. Вторият компонент се разглежда като вариант на общотюркското редно числително *bešinč/bešindži* (пети) от тюркското числително *beš/ biš/ bejš/ piš* 'nem' <**bə:š/*bä:š* (Севротян, 1978, с. 126). Проблемът е, че съгласно тюркската теория лексемата *вєҗтн* би трябвало да съдържа *l* в съответствие на общотюркското *š*, подобно на чувашкото *pišk/pillək* (Севротян, 1978, с. 126). За да го доближи до чувашкия образец, Москов предлага протоформа **belikti*, впоследствие преминала в **belhti* и *behti* (Москов, 1988, с. 97). Всъщност това е разширен вариант на хипотезата на Прицак, който въвежда начална форма **bèlxti* (Pritsak, 1955, p. 60).

Реконструкцията на Прицак и Москов изглежда повече от странно. Те са комбинация от една предполагаема протоформа **bel* срещу общотюркското *beš*, суфиксът *-lik* и окончанието *-ti* от прабългарската лексема. На тюркска почва е възможна единствено формата **bellik* (Севротян, 1978, с.126 – 127), но *-ti* е без аналог в числителната система на тюркските езици и причината за неговата поява в предлаганите протоформи **belikti* или **bèlxti* е повече от неясна. Такъв формант напълно отсъства и в реконструкцията на прототюркското число **pā:š* 'nem' и неговите деривати (Тенишев и съавтори, 1988, с. 167); *-ti* не може да бъде и суфикс за числително редно, понеже подобен суфикс също остава напълно непознат в тюркските езици. Булгарската (всъщност старочувашката) протоформа на *nem* се реконструира като **bel* / **biel* (Тенишев и съавтори, 1988, с. 167), но е напълно неясно по силата на какви фонетични промени тя може да даде *вєҗтн*.

дван – от словосъчетанието *дваншеҗтемъ*. Предложената от Прицак и приетата без възражения от Москов етимологизация предполага серия от фонетични промени на началната форма **tabilyan* – отново *l*-вариант на общотюркската *tabəškan* (заек): **tabilyan*>**tabylan*>**tavlyan*>**tavlan*>**davlan*. Регистрираната в *Именника* форма *дван* се обяснява като съкращение, направено от преписвачите (Pritsak, 1955, p. 57, Москов, 1988, с. 89). Текстът на *Именника* е запазен в три копия, между които има известни разминавания, но словосъчетанието *дваншеҗтемъ* и в трите е дадено без разлики и без каквито и да е било диакритични знаци, указващи съкращения. Най-вероятно Прицак и Москов прибягват към това обяснение поради очевидната невъзможност лексемата *дван*, и особено началното консонантно съчетание *dv-*, да бъдат обяснени като естествено развитие на тюркска основа. Дори и да приемем тази етимология, възникват два други проблема. Реконструкцията **tabilyan* >**davlan* просто копира фонетичната еволюция на най-ранно засвидетелстваната в *z/š*-тюркските езици дума за

заек – *tabaškan*, до съвременната турска форма *tavşan*. Последното е в очевидно нарушение на принципа на диахронията, защото предполага, че прабългарската лексема е претърпяла промени, идентични с тези в турския език, но за много по-кратко време. Отделно е неясно защо се търси такава скрита аналогия в най-югозападния представител на огузката езикова група, при условие че съгласно тюркската теория прабългарският е представител на съвсем различна езикова група, в която автентичната дума за заек се възстановява като *хоран (Егоров, 1964, с. 122).

***πηλ** / **pil** – авторът на наскоро публикувано изследване върху прабългарската титлатура предлага нова интерпретация на неясния лексикален елемент **πηλε** от словосъчетанието **τῶρτωννα πηλε ζῶλαν** (надпис №53 от сбирката на Бешевлиев), като -l на общотюркското *baš* (глава). Елементът е обяснен посредством редуцията на *a* към *i*, явление, засвидетелствано в съвременния чувашки (Славова, 2010, с. 88). Според мен хипотезата не може да се приеме по следните три причини:

- Никой от тюркските езици, включително чувашкият, не предлага варианти на *baš* с гласни *e* или *i* (Севротян, 1978, с. 85 – 86). В исторически план редуцията в чувашката вокална система е доста сложен и спорен феномен, но при чувашката лексема *пуç* (глава) е засвидетелствана съвсем друг тип редуция – *a>o>y* (Левитская, Благова, Дыбо, Насилов, Поцелуевский, 2003, с. 117), чиято точна хронологизация е дискуссионна.

- Съществуването на l-вариант на *baš* е съмнително. Например чувашката форма не съдържа *l*. Опитите за реконструкции на l-вариант са несигурни, защото се опират на примери, заимствани от корейския и на неговите предполагаеми връзки с тюркските езици (Севротян, 1978, с. 87). Началното *p*- в **πηλε** не може да бъде етимологично съответствие на чувашкото *p*, тъй като обеззвучаването на анлаутното *b* в чувашкия е късен феномен (Левитская, 2014, с. 151). Освен това общотюркското -š в чувашкия редовно дава в крайна позиция -ç (Левитская, 2014, с. 209) – т.е. *пуç* е съвсем нормално развитие от общотюркското *baš*, а това прави още по-сомнително съществуването на хипотетичен l-вариант на *baš*.

- Славова разглежда **τῶρτωννα πηλε** като сложна титла, означаваща *глава* (командир) на четиридесет души, и идентифицира **τῶρτωννα** с числителното 40: *töürtoun, törtön* (Славова, 2010, с. 89). В случая имаме отново директно противоречие с l-/r-теорията, тъй като единствено в тюркски езици като алтайски, шорски, якутски и тувински, чийто ареал на разпространение е крайният североизток на Азия и чиито носители никога не са се преселвали към Европа, четиридесет се формира по модела 4/10. Във всички останали тюркски езици, включително и в българската група 40 произлиза от напълно различна протоформа – **çuγuγ* (Тенишев и съавтори, 1988, с. 174).

В тюркската теория са включени и още три думи, които не са засвидетелствани в средновековните източници, но принадлежат на лексикалния фонд на съвременния български.

шаран – думата се разглежда като r-съответствие на тюркското *sazan* със същото значение. Противно на мнението, че появата на тази и другите две думи в български се дължи на взаимодействието на прабългарски със старобългарския и неговите диалекти, думата е широко разпространена в славянските езици – включително в полски и старочешки (Фасмер, 1987, с. 407 – 408). Тя не носи и никакви следи от адаптация в старобългарския – лабиализация на *a* или начална ликвидна метатеза по модела *cvr>crv*.

шавар – тръстика: думата е сочена като r-вариант на тюркското *saz* с основно значение ‘*блато*’, но също и ‘*тръстика*’; r-съответствия на *saz* са чувашкото *шур* и чувашизмите *sar* в унгарски и *шор* в марийски (Левитская, Благова, Дыбо, Насилов, Поцелуевский, 2003, с. 155 – 157). Фонетичната структура на българската дума не съпада напълно с тази на z- и r-вариантите на *saz*. Всъщност тя стои много по-близо до руската *шаверь* ‘*ветки, сучья на дне реки*’, чиято етимология досега не е разглеждана в контекста на славяно-тюркските езикови контакти (Фасмер, 1987, с. 393).

шиле – думата е позната в български, сръбски (шилѐг), хърватски (šiljeg) и албански и със сигурност може да се счита за l-съответствие на турската *şişek* (шиле). Времето на нейното проникване на Балканите може да се отнесе към Ранното средновековие, но по-детайлното разглеждане в ранния тюркски лексикален слой на славянските езици, което ще представя в друг материал, хронологически насочва по-скоро към процес на активно заимстване на подобни тюркизми в епохата преди славянските миграции към Балканите.

В заключение мога да обобща, че в българския език /г-тюркските заемки не са повече, отколкото тези в други славянски езици, като тяхната малобройност силно контрастира на фона на многобройните подобни заемки в унгарския. Що се касае до /г-етимологизациите на отделни лексикални елементи от наличния материал от езика на дунавските прабългари, те са резултат на опити да се докаже една унаследена от XIX век и силно проблематична теория за древни езикови и етнически родства в Евразия, която през XX век в СССР все повече придобива очертанията на лингвополитическа и етнополитическа идеология, върху която се изграждат съвременни национални идентичности и национализми.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Бешевлиев, В. (1992)** Първобългарски надписи. София: БАН, 270 с. (*Beshevliev, V. Parvobalgarski nadpisi. Sofia: BAN, 270 s.*)
- Гаркави, А. (1870)** Сказания мусульманских писателей о Славянах и Русских : с половины VII в. до конца X в. по Р. Х. Санкт Петербург: ТИАИ, 308 с. (*Garkavi, A. Skazaniya myusyul' manskikh pisateley o Slavyanah i Russkih: s poloviny` VII v. do konca X v. po R. H. Sankt Peterburg: TIAN, 308 s.*)
- Гордеев, Ф. (1969)** О происхождении гидронима Волга. – В: Ономастика Поволжья. Ульяновск. 122–129. (*Gordeev, F. O proishozhdenii gidronima Volga. – V: Onomastika Povolzh`ya. Ul`yanovsk, s. 122 – 129.*)
- Егоров, В. (1964)** Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары: Чуваш. гос. изд-во, 355 с. (*Egorov, V. Ètimologicheskij slovar` chuvashskogo yazy`ka. Cheboksary` : Chuvash. Gos. Izd-vo, 355 s.*)
- Заходер, Б. (1967)** Каспийский свод сведений о Восточной Европе. Т. 2. Булгары, мадьяры, народы Севера, печенеги, русы, славяне. Москва: Наука, 212 с. (*Zahoder, B. Kaspiyskiy svod svedeniy o Vostochnoy Evrope. T. 2. Bulgary`, madyary`, narody` Severa, pechenegi, rusy`, slavyane. Moskva: Nauka, 212 s.*)
- Ибн Фадлан (1939)** Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу. Москва, Ленинград: Акад. наук СССР, 194 с. (*Ibn Fadlan, Puteshestvie Ibn-Fadlana na Volgu. Moskva, Leningrad: Akad. Nauk SSSR, 194 s.*)
- Коковцев, П. (1932)** Еврейско-хазарская переписка в X веке. Ленинград: Издательство АН СССР, 176 с. (*Kokovtsev, P. Evreysko-hazarskaya perepiska v X veke. Leningrad: Izdatel`stvo AN SSSR, 176 s.*)
- Левитская Л., Дыбо, А., Рассадин, В. (2000)** Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву 'К'. Москва: Восточная литература, 261 с. (*Levitskaya, L., Dy`bo, A., Rassadin, V. Ètimologicheskij slovar` tyurkskih yazy`kov: Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy` na bukvu 'K'. Moskva: Vostochnaya literatura, 261s..*)
- Левитская Л., Благова, Г., Дыбо, А., Насилов, Д., Поцелуевский, Е. (2003)** Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на буквы „Л“, „М“, „Н“, „П“, „С“, 474 с. Москва: Восточная литература, 474 с. (*Levitskaya, L., Blagova, G., Dy`bo, A., Nasilov, D., Potseluevsiy, E. Ètimologicheskij slovar` tyurkskih yazy`kov: Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy` na bukvu` „L“, „M“, „N“, „P“, „S“. Moskva: Vostochnaya literature, 474 s.*)
- Левитская, Л. (2014)** Историческая фонетика чувашского языка. Чебоксары: ЧГИГН, 320 с. (*Levitskaya, L. Istoricheskaya fonetika chuvashskogo yazy`ka. Cheboksary` : ChGIGN, 320 s.*)
- Москов, М. (1988)** Именник на българските ханове. София: Държавно издателство „Д-р. Петър Берон“, 371 с. (*Moskov, M. 1988 Imennik na balgarskite hanove. Sofia: Darzhavno izdatelstvo “D-r. Petar Beron”, 371 s.*)
- Поспелов, Е. (1988)** Географические названия мира: Топонимический словарь. Москва: Русские словари, 512 с. (*Pospelov E. Geograficheskie nazvaniya mira: Toponimicheskij slovar`. Moskva: Russkie slovare, 512 s.*)
- Севротян, Э. (1978)** Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву 'В'. Москва: Наука, 349 с. (*Sevrotyan, È. Ètimologicheskij slovar` tyurkskih yazy`kov: Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy` na bukvu 'B'. Moskva: Nauka, 349 s.*)
- Севротян, Э. (1980)** Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву 'В', 'Г' и 'Д'. Москва: Наука 394 с. (*Sevrotyan, È. Ètimologicheskij slovar` tyurkskih yazy`kov: Obshtetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy` na bukvu 'V', 'G' i 'D' Moskva: Nauk, 394 p.*)

- Славова, Т. (2010)** Владетел и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти. София: ПАМ Пъблишинг Къмпани ООД, 344 с.. (*Slavova, T. Vladetel i administratsia v rannosrednovkovna Balgariya. Filologicheski aspekti. Sofia: PAM Publishing Kampani OOD, 344 s.*)
- Тенишев, Э. Дыбо, А. (2006)** Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков: Пратюркский язык-основа. Картина мира пратюркского этноса по данным языка. Москва: Наука, 907 с. (*Tenishev, É., Dy`bo, A. (2006) Sravnitel`no-istoricheskaya grammatika tyurkskih yazy`kov: Pratyurksikiy yazy`k-osnova. Kartina mira pratyurkskogo étnosa po dannu`m yazy`ka. Moskva: Nauka, 907 s.*)
- Тенишев, Э. и съавтори (1998)** Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Морфология. Москва: Наука, 549 с. (*Tenishev, É. i saavtori. Sravnitel`no-istoricheskaya grammatika tyurkskih yazy`kov. Morfologia. Moskva: Nayuka, 549 s.*)
- Фасмер, М. (1987)** Этимологический словарь русского языка. IV. Москва: Прогресс, 864 с. (*Fasmer, M. Étimologicheskii slovar` ruskogo yazy`ka. IV Moskva: Progress, 864 s.*)
- Юсупов, Г. (1960)** Введение в болгаро-татарскую эпиграфику. Москва-Ленинград: ИАН, 165 с. (*Yusupov, G. Vvedenie v bulgaro-tatarskuyu épigrafiuku. Moskva-Leningrad: IAN, 165 s.*)
- Çağbayır, Y. (2016)** Büyük Türçe Sözlük. Orhun yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı. cilt 5. Istanbul: Birlik Yayınları, 697 p.
- Pritsak, O. (1955)** Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. I. – Ural-Altäische Bibliothek Fortsetzung der “Ungarischen Bibliothek” Wiesbaden, 105 p.
- Əl-Kufi (2005)** Kitab əl-Fütuh. Orta əsr ərəb mənbələrində Azərbaycan tarixinə aid materiallar. Baku: Nurlan, 336 s.